

ESTETSKA DEGRADACIJA OBJEKATA NARODNOG GRADITELJSTVA

Ana Momčilović-Petronijević¹, Ivana Cvetković², Dušan Stajić³

Rezime: Narodno graditeljstvo predstavlja specifičan vid kulturne baštine. Objekti narodne arhitekture predstavljaju odraz graditeljskog umeća i tehnika građenja naroda, dostupnog građevinskog materijala, ali i tradicije, kulture, i niza socijalno ekonomskih, političkih i društvenih činilaca. Građeni su po pravilu od materijala koji su neotporni na atmosferske uticaje. Zbog toga, često postoji potreba za adaptacijom ili sanacijom delova ili kompletnih objekata. Estetski problemi se manifestuju kao rezultat sprovođenja spomenutih aktivnosti, bez konsultacije stručnih lica, što za posledicu ima, promenu izvorne fizionomije objekta. Time se smanjuje njegova istorijska, ali i funkcionalna vrednost, sam utisak o objektu je negativan, ograničena je mogućnost prezentacije i eventualne turističke eksploatacije. U radu se vrši klasifikacija i analiza vizuelno neadekvatnih intervencija na objektima narodne arhitekture, sa ciljem ukazivanja na ovaj sve češći problem.

Ključne reči: tradicija, narodna arhitektura, vizuelna degradacija, percepcija

THE DETERIORATION OF THE AESTHETIC QUALITY OF TRADITIONAL BUILDINGS

Abstract: Traditional architecture represents a specific type of cultural heritage. The buildings of traditional architecture reflect the people's building skills and techniques, tradition, culture, and a number of socioeconomic and political factors. As a rule, they are built from locally available building materials, not resistant to atmospheric influences. Therefore, there is often a need to adapt or rehabilitate parts or complete buildings. However, due to the implementation of the mentioned activities, without consulting experts, problems arise that negatively affect the identity and integrity of the buildings themselves. They are first reflected in the collapse of the aesthetic category of buildings, which results in a change in their original physiognomy and a reduction in historical and functional values. As a final result, there is a degradation of the authentic micro-location, a limitation of the presentation possibilities, and the potential of possible touristic use of the buildings. This paper conducts a classification and analysis of visually inadequate interventions on buildings of traditional architecture with the aim of drawing attention to this growing problem.

Key words: tradition, traditional architecture, visual degradation, perception

¹ Vanredni profesor, ana.momcilovic.petronijevic@gaf.ni.ac.rs, Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

² Viši konzervator, ivanacvetkovicct@gmail.com, Zavod za zaštitu spomenika kulture Niš

³ D.i.a, student doktorskih studija, dusanstajicgl@gmail.com Građevinsko-arhitektonski fakultet Univerziteta u Nišu

1 UVOD

Narodno graditeljstvo predstavlja veoma važnu, a donekle zapostavljenu, tekovinu jednog društva. Ono što objekte narodnog graditeljstva čini tako posebnim su funkcionalnost, jednostavnost i praktičnost rešenja, usmerenost ka zadovoljavanju ljudskih potreba, kao i oblikovna i estetska raznolikost. Istorijski i kulturni značaj ovakvih objekata je veliki, počev od očuvanja identiteta jednog naroda, njegove kulture i tradicije, kao i svedočenja kontinuiteta njegovog postojanja i razvoja [1].

S obzirom na to da se grade po pravilu od trošnog materijala, i uglavnom nisu monumentalni, objekti narodnog graditeljstva su, bez obzira na svoj značaj, više od ostalih tipova spomenika podložni propadanju. Propadanje i degradacija ovih objekata je u literaturi pre svega sagledavano sa konstruktivnog stanovišta [2]. Vršene su analize oštećenja na objektima, zatim su ista klasifikovana po različitim kriterijumima, ali se veoma malo ili nimalo pažnje nije poklanjalo estetskim degradacijama i vizuelnim narušavanjima bilo pojedinačnih objekata, bilo ambijentalnih celina. Nekada su ove intervencije usamljeni slučajevi, na pojedinačnim objektima, dok nekada obim radova bude toliki da trajno naruši vizuelni dojam čitave celine.

U radu se bavimo analizom upravo ovakvih, u vizuelnom smislu neadekvatnih intervencija na objektima sa elementima narodne arhitekture sa ciljem ukazivanja na ovaj, sve češći problem.

2 KARAKTERISTIKE NARODNE ARHITEKTURE

Tip kuća je još od prastarih vremena bio zavisao od načina života, nivoa kulturnog razvoja, načina privređivanja, stepena tehnološkog razvoja i građevinskih materijala, kao i spoljnih i unutarnjih socijalnih, društvenih, političkih i ekonomskih činilaca koji su imali veći ili manji, posredni ili neposredni uticaj [3]. Osnovna karakteristika seoske arhitekture je njeno spontano razvijanje. Ona predstavlja delo seoskih majstora bez ikakve uloge stručnih lica.

Tradicionalna seoska kuća je povezana sa prirodom, integrisana u okruženje i usklađena sa uslovima podneblja i mikroklimom, a time je bliža suštini nego bilo koji drugi vid građevina. [4].

Samouki narodni graditelji su razvili sposobnost da uoče prave vrednosti koje treba da zadovolji prostor u

kome će se živeti. Oni su instinktivno shvatili neophodnost usaglašavanja načina života ljudi sa prirodom i logičnim putem dolazili do izvanrednih arhitektonskih rešenja na kojima im se i danas može pozavideti. Sem funkcionalnosti, i estetskoj dimenziji kuće [5] se takođe poklanjala velika pažnja. Pažljiva dekorativna obrada arkada na tremovima moravske kuće [6], duborez na elementima brvnara [7] svedoče o zanatskom umeću graditelja, ali i želji da se, sem funkcionalnih, zadovolje i estetske potrebe čoveka [8].

Na prostoru Srbije, u zavisnosti od geografskih, klimatskih uslova, dostupnosti građevinskog materijala, razlikujemo tri velika tipa objekata.

Kuće bondružare su karakteristične za južne, istočne i centralne delove Srbije, generalno za one krajeve koji su siromašni građevnim drvetom. Brvnara je tip karakterističan za planinske, šumovite predele zemlje, pre svega zapadnu Srbiju. Na severu zemlje je dominantan tip kuće bila kuća od naboja, ili kuća zidana ćerpičem, a s obzirom na nedostatak drugih vrsta građevinskog materijala.

Za sve pobrojane tipove je karakteristično da se grade od prirodnih materijala neotpornih na atmosferilije, od materijala relativno kratkog veka trajanja.

Objekti novijeg datuma se grade od čvršćih, otpornijih materijala, poput opeke ili blokova. Oni pozicionirani nadomak gradova na sebi imaju detalje gradskih kuća

3 ESTETSKA DEGRADACIJA

Istraživanjem na terenu utvrđeno je da je veliki deo najstarijih kuća urušen, ili sklon padu. Oštećenja koja su na objektima uočena bi se mogla svrstati u dve velike grupe. Tu su najpre ona kojima je ugrožena stabilnost objekata, poput pukotina, izbočavanja zidova, odvajanja delova zidova, a usled lošeg fundiranja, nejednakog sleganja objekata, truljenja konstruktivnih drvenih elemenata i slično. Drugu grupu oštećenja čine strukturalna oštećenja, ona kojima nije ugrožena stabilnost objekata, a odnose se pre svega na otpadanje maltera usled dejstva vlage, biodegradaciju i slično.

Estetski problemi, koji se ne bi mogli podvesti pod devastacije, a u velikoj meri narušavaju vizuelni identitet, često nastaju iz želje da se uz minimalna ulaganja poboljšaju uslovi života u ovakvim objektima. Tako se neki od delova objekata drugih namena sekundarno koriste na objektima narodne arhitekture.

Implementacija neodgovarajućih elemenata sitne i krupne plastike, ili čitavih elemenata, naknadno ugrađenih i neusklađenih sa izvornom arhitekturom narušava vizuelni sklad objekata. Neadekvatni “kolaži” elemenata koji pripadaju raznim vremenskim i arhitektonskim instancama su česti i stvaraju utisak vizuelnog i arhitektonskog haosa (Slike 1, 2 i 3).

Slika 1 – Metalna vrata sa drugog objekta implementirana u seoski privredni objekat (dokumentacija autora)

Slika 2 – Intervencije na fasadi i vagon u funkciji pomoćnog objekta (dokumentacija autora)

Slika 3 – Improvizovani klima uređaj (dokumentacija autora)

Drugu grupaciju estetskih odegadacija čine ona nastala **zamenom dotrajalih elemenata novim, svremenim, vizuelno neadekvatnim delovima**. Nekada se stari kameni delovi objekta menjaju betonskim, umesto bondruk ili zidova od brvana pojavljuju se zidovi zidani opekama ili blokovima. Zatim, umesto kamenih podzida grade se novi, betonski. Umesto kamenih, drveni stubovi dobijaju betonske stope (Slike 4 i 5). Ovakvi betonski elementi se u nekim slučajevima oblažu kamenom kako bi imitirali originalnu strukturu, dok u drugim ostaju bez ikakve obrade.

Slika 4 – Betonska stopa drvenog stuba zamenjuje izvorno kamenu (dokumentacija autora)

Slika 5 – Betonski podzid nad kojim se redjaju brvana brvnare (dokumentacija autora)

Kako bi se poboljšao stambeni komfor u ovakvim objektima, povremeno se vrši sanacija i rekonstrukcija određenih elemenata. Najčešće je reč o poboljšanju toplotnih uslova, postavljanjem termoizolacije [9] i/ili zamenu stolarije, katkad i krovnog pokrivača. Na slici 6 je prikazano postavljanje termoizolacionog materijala na zid brvnare, i kasnije njegove zaštite zidom od opeke (Slika 6). Slika 7 ilustruje zamenu drvene stolarije onom od PVCa, pri čemu su zadržani, i čak naglašeni neki originalni elementi (Slika 7), što dovodi do prethodno spomenutog kolaža najrazličitijih oblikovnih elemenata.

Slika 6 – Oblaganje brvnare izolacionim materijalom i opekom (dokumentacija autora)

Slika 7 – Drveni natprozornik nasuprot PVC stolariji (dokumentacija autora)

Iako je zamena dotrajalog krovnog pokrivača od kamenih ploča bila neophodna, vlasnik kuće se odlučio za falcovani crep (Slika 8). Imajući u vidu da falcovani crep zahteva određeni nagib krovnih ravni, originalna drvena krovna konstrukcija je ovim izmenama pretrpela izmene kako bi se postavio novi krovni pokrivač. Ironija je što se predmetni objekat nalazi u staroplaninskom selu Gostuši, koje je upravo zbog specifične arhitekture i netaknutih kamenih krovova kuća utvrđeno za prostornu kulturno-istorijsku celinu.

Slika 8 – Zamena kamenog krovnog pokrivača falcovanim crepom u takozvanom Kamenom selu - Gostuši (dokumentacija autora)

Neadekvatne dogradnje - U nekim slučajevima se javlja potreba za proširenjem stambenog prostora, usled čega se izvode različite dogradnje, podižu se nadstrešnice i slični, privremeni a ipak trajni objekti. Ove dogradnje, po pravilu, odudaraju od originalnog objekta i po formi i po materijalizaciji, uz nepoštovanje osnovnih vrednosti narodnog graditeljstva, kao što su prirodni materijali i tradicionalna obrada građevinskih elemenata. (Slike 9 i 10).

Slika 9 – Neadekvatna dogradnja (dokumentacija autora)

Slika 10 – Neadekvatna dogradnja (dokumentacija autora)

Sve je zastupljeniji trend pretvaranja objekata u etno komplekse. Nije redak slučaj da se objekti sa elementima narodne arhitekture revitalizuju i tom prilikom im najčešće bude dodeljena ugostiteljska funkcija. U ovakvim slučajevima, objekti najpre bivaju obnovljeni, neretko iznova podignuti po ugledu na prethodne, uz upotrebu novih materijala, da bi se nakon toga težilo tome da im se vrati „stari“ izgled. Delovi maltera se namerno uklanjaju kako bi opeka postala vidljiva i objekat delovao staro. Kamene podzide zamenjuju betonski, cepanu i tesanu građu ona rezana (Slika 11). Pojavljuju se oluci i klima uređaji. U enterijerima ovih objekata je prisutno gomilanje upotrebnih predmeta različitih vremenskih perioda, i različite namene. U ovakvim, najčešće ugostiteljskim objektima, mogu se videti verige, kantari, obavezno točkovi volovskih kola, narodna nošnja, kao imperativ seoskog života, ali i stari radio pa i tv aparati, porcelanske šoljice za kafu, kao odraz nekog drugog, kasnijeg vremena, a često i podneblja. Neumerenost u težnji da se istaknu tradicionalni elementi dovode do preterane upotrebe različitih stilova što kao rezultat ima nezgrapnan neprimeren krajnji izgled građevine i ambijenta.

Sve navedeno za pojedinačne građevine poprima daleko veće razmere kada se dešava u **sklopu prostorne kulturno-istorijske urbane ili ruralne celine.**

Svedoci smo nekontrolisane urbanizacije i bespravne gradnje naročito u gradskim sredinama, umanjena kvaliteta građenje sredine tolerisanjem nekvalitetne arhitekture, parcijalnih i neodgovarajućih intervencija, što utiče na graditeljsku kulturu, i umanjene kvaliteta življenja u naseljenim mestima. Vrlo često se dešava da se intervenišne na postojećim

građevinama na način kojim se ne zadovoljavaju osnovni funkcionalni i estetski kriterijumi, a kao rezultat negira se vrednost ambijenta (Slike 12 i 13).

Slika 11 – Pokušaj da se na objektu po svaku cenu istakne tradicionalni izgled (dokumentacija autora)

Slika 12 – Narušavanje ambijenta neodgovarajućom materijalizacijom (dokumentacija autora)

Iako se Prostornim planom Republike Srbije [10] propisuju smernice za prepoznavanje i uvažavanje arhitektonskog identiteta i specifičnog ruralnog karaktera naselja, a zatim i revitalizaciju tradicionalne

arhitekture i obnovu postojećeg kvalitetnog građevinskog fonda, situacija na terenu najčešće je drugačija. Stihijska i nelegalna gradnja doveli su do degradacije tradicionalnih i autohtonih oblika ruralnog arhitektonskog izraza, a sela su izgubila svoj identitet i prepoznatljivost [11].

S tim u vezi, neophodno je sprovesti prethodna istraživanja i izradu studijske dokumentacije kojom bi se prepoznale tipološke karakteristike područja ili naselja, i dalje novu gradnju sprovesti u skladu sa prepoznatim arhitektonskim izrazom, primenom lokalnih materijal i tehnika građenja.

Slika 13 – Narušavanje ambijenta neodgovarajućom materijalizacijom (dokumentacija ZZSK Niš [12])

Nije mnogo drugačija situacija ni što se tiče **gradske arhitekture**. Korisnici zgrada u gradu su, u većoj meri upućeni na službu zaštite, prilikom izvođenja radova na njima. Za pojedinačne građevine koje su evidentirane u službenoj dokumentaciji, utvrđene za nepokretna kulturna dobra, ili se nalaze u zonama zaštite ili zaštićene okoline, neophodno je pribaviti uslove za preduzimanje mera tehničke zaštite nadležnih institucija pre bilo kakve intervencije na njima. Ipak, ni ovaj zakonski okvir nije garancija da će korisnik adekvatno postupiti, te se i u gradskim sredinama mogu videti vizuelne degradacije zgrada i većih celina, degradacije urbanog i kulturnog predela u celini, i gubljenje identiteta urbanih naselja.

U gradskim sredinama poseban problem predstavljaju i agresivne reklame, spoljne jedinice klima uređaja, tende i nadstrešnice, primena neadekvatnog kolorita prilikom krećenja fasada, korišćenje dekorativne rasvete koja pogrešnim akcentovanjem umanjuje estetsku vrednost objekta, parcijalne promene na delovima fasadnih ravni, uklanjanje originalnih dekorativnih elemenata fasadne obrade i slično. (Slike 14-16).

Slika 14 – Neuspešne intervencije na gradskoj arhitekturi, narušen rutam otvora (dokumentacija autora)

Slika 15 – Neadekvatan krovni pokrivač, agresivne reklame (dokumentacija autora)

Slika 16 – Razlika u primenjenom materijalu na renoviranom delu objekta (dokumentacija autora)

4 ZAKLJUČAK

U zavisnosti od uslova i položaja oštećenja u arhitektonskoj strukturi, najčešći problem na objektima narodnog graditeljstva se mogu klasifikovati kao: konstruktivni, strukturalni i **estetski**.

Konstruktivni ili problemi statičke prirode su posledica procesa propadanja građevina usled izloženosti negativnim uticajima, protoka vremena, klime, nestručnih intervencija, neodržavanja, kao i primene neadekvatnih materijala kod revitalizacije i sanacije, usled lošeg i neadekvatnog fundiranja, usled propadanja drvenih konstruktivnih delova u masi zida i slično. Nekonstruktivni, strukturalni problemi predstavljaju degradaciju objekata na mikroplanu u smislu nastanka deformacija i oštećenja u vidu: pukotina na malteru, odvajanja delova maltera, ljuaskanja kamena, gubitka materijala i biodegradacije. Estetski problemi se manifestuju kao rezultat svega prethodno navedenog, što za posledicu ima, promenu izvorne fizionomije objekta, čime se smanjuje njegova istorijska, ali i funkcionalna vrednost, sam utisak o objektu je negativan, ograničena je mogućnost prezentacije i eventualne turističke eksploatacije.

Vizuelna degradacija se javlja iz više razloga.

-usled implementacije neodgovarajućih, često prethodno korišćenih elemenata u postojeći objekat;

-usled zamene dotrajalih elemenata novim, neadekvatnim;

-usled neadekvatnih i nestručnih rekonstrukcija, sanacija ili adaptacija objekata;

-iz želje za potenciranjem tradicionalnog odnosno "etno" elementa;

-nepoštovanjem propisanih uslova i mera tehničke zaštite (za zaštićene objekte).

S obzirom na značaj narodne arhitekture za identitet naroda, veoma je važna njena percepcija, i vizuelni utisak koji objekti ostavljaju, i na stručna lica i na korisnike. Neminovno je da objekti narodne arhitekture moraju da trpe određene izmene kako bi se stambeni komfor u njima podigao na viši nivo. Neosporno je da treba vršiti intervencije na njima, ali je neophodno da te intervencije budu vršene uz konsultaciju stručnog lica, uz upotrebu materijala po karakteristikama što približnijih originalnim. Veoma je važno sačuvati originalni izgled ovog tipa arhitektonskih objekata, s obzirom na to da su oni deo našeg identiteta.

LITERATURA

- [1] Stajić Dušan, Momčilović Petronijević Ana, Cvetković Ivana: **Conversion of buildings of historical importance in order to preserve them – Case study „House of Stambolijski“**, Niš. *XXIII International Scientific Conference VSU 2023. Conference Proceedings Vol I*, June 22-24, Sofia, Bulgaria, 2023.

- [2] Momčilović Petronijević Ana, Petronijević Predrag: **Floods and Their Impact on Cultural Heritage— A Case Study of Southern and Eastern Serbia**, *Sustainability*, 14, 14680, 2022. <https://doi.org/10.3390/su142214680>;
- [3] Momčilović Petronijević Ana: **Razvoj seoske kuće u jugoistočnoj Srbiji krajem XIX i u prvoj polovini XX veka na primeru triju opština. II simpozijum studenata doktorskih studija iz oblasti građevinarstva, arhitekture i zaštite životne sredine PhIDAC2010**, Novi Sad, 2010.
- [4] Momčilović-Petronijević Ana, Vasić Čedomir, Bjelić Igor: **The Present state of the rural architectural heritage and its preservation initiatives**, *12th International Scientific Conference VSU' 2012*, June 2012, Sofia, Bulgaria, 2012.
- [5] Žunić Dragan: **Tradicionalna estetska kultura: estetska dimenzija kuće**. *Univerzitet u Nišu, centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta u Nišu*, pp 11-18, 2006.
- [6] Pešić Maksimović Nadežda: **Moravska kuća Srbije – Bogatstvo oblika**. *Republički zavod za zaštitu spomenika*, Beograd, 2014.
- [7] Findrik Ranko: **Dinarska brvnara**. *Sirogojno*, Sirogojno, 1998.
- [8] Findrik Ranko: **Narodno neimarstvo – Stanovanje**. *Sirogojno*, Sirogojno, 1994.
- [9] Stanimirović Mirko, Vasov Miomir, Mančić Marko, Rančev Boris, Medenica Milena: **Sustainable vernacular architecture: The renovation of a traditional house on Stara Planina mountain in Serbia**. *Buildings*, 13, 1093, 2023. <https://doi.org/10.3390/buildings13041093>
- [10] **Prostorni plan Republike Srbije** <https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/PPRS%20Nacrt.pdf> (12.8.2023.)
- [11] Ranđelović Maša: **Program activities for sustainable rural development: Case study, village Berbatovo**, Niš. *Facta Universitatis, Series: Architecture and Civil Engineering*, 20/2, 2022. <https://doi.org/10.2298/FUACE220918010R>
- [12] **Dokumentacija Zavoda za zaštitu spomenika kulture Niš**